

Dîvânu Lugâti't-Türk'te Ekmek Adları

Bread Names in Dîvânu Lugâti't-Turk

Gizem Korkut

Arş. Gör., Munzur Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli/Türkiye

e-posta gizemkorkut@munzur.edu.tr

orcid 0000-0003-3408-2545

doi 10.54316/dilarastirmalari.904102

Atır

Citation

Korkut, Gizem (2021).
Dîvânu Lugâti't-Türk'te
Ekmek Adları.
Dil Araştırmaları, 29: 179-196

Başvuru

Submitted

26.03.2021

Revizyon

Revised

27.04.2021

Kabul

Accepted

14.09.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2021

Öz

Bu çalışmada; Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan ekme adlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın giriş kısmında, Türk kültüründe ekmekten ve ekmeğe üzerine yapılmış çalışmalardan bahsedilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk, ekme adlarının tespit edilmesi için taranmış ve madde başı olarak Ahmet Bican Erçilasun-Ziyat Akkoyunlu yayını kullanılmıştır. Sonrasında Besim Atalay ve Robert Dankoff-James Kelly'in yayını sıralanmıştır. Tespit edilen 24 ekme söz varlığına; köken bilgisi sözlüklerinde, Tarama Sözlüğü'nde, Derleme Sözlüğü'nde, Türkçe Sözlük'te ve diğer Türk lehçeleri sözlüklerinde bakılmıştır. Sesbilgisel açıdan farklılık gösteren sözcükler incelenmiştir. Sözcüklerin oluşum yollarına bakılmış ve büyük çoğunluğunun tek sözcükten oluştuğu tespit edilmiştir. Türetilen sözcüklerin çoğunlukla eylemden ad yapma ekiyle oluşturulduğu tespit edilmiştir. Birleşik sözcük grubu şeklinde oluşan tek sözcük tespit edilmiştir. Sözcük grubundan oluşan 6 sözcüğün ise sıfat grubu şeklinde oluştuğu tespit edilmiştir. Ekme adlarının Türkiye Türkçesindeki, diğer Türk lehçelerindeki ve Anadolu ağızlarındaki anlam yansımalarına bakılmıştır. Ekme; pişirme yöntemine, tüketim şekline, hazırlama yöntemine göre değerlendirilmiştir. Sözcüklerin adlandırılmasında; pişiriliş şekli, pişirildiği yer ve ekmeği şeklinin adlandırmaya olan etkisine bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Ekme, Söz varlığı

ABSTRACT

In this study; It was aimed to examine the bread names in Dîvânu Lugâti't-Turk. In the introduction part of the study, bread and studies on bread in Turkish culture were mentioned. Divanu Lugati't-Turk was scanned to determine the names of bread, and Ahmet Bican Erçilasun-Ziyat Akkoyunlu publication was used as the lexical entry. Afterwards, the publication of Besim Atalay and Robert Dankoff-James Kelly is listed. There are 24 bread words; it has been checked in the etymological

dictionaries, Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, the Turkish Dictionary and other the Turkish dialects dictionaries. Words that differ phonologically were examined. The ways in which the words are formed were examined and it was determined that the vast majority of them consisted of a single word. It has been determined that the derived words are mostly formed with a noun suffix from verb. A single word formed as a combined word group was determined. It has been determined that 6 words consisting of word groups are formed as adjective groups. The meanings of the bread names in Turkey Turkish, other Turkish dialects and Anatolian dialects were examined. Bread; It was evaluated according to the cooking method, consumption style and preparation method. In naming words; The effect of the way it is cooked, the place where it is cooked and the shape of the bread on naming were examined.

Keywords: Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Bread, Vocabulary

Giriş

Dîvânu Lugâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmud'un Türk boylarına yaptığı gezilerin sonucunda elde ettiği verilere dayalı ansiklopedik bir sözlüktür. Türk sözlükçülüğün ilk sözlüğü ve mihenk taşı olan Dîvânu Lugâti't-Türk, Karahanlılar döneminden günümüze kadar ulaşmış önemli bir eserdir. Diller, toplumların geçmişten günümüze kadar geçirdiği aşamaların izlerini taşımaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk, on birinci yüzyılda yaşamış Türk topluluklarının karşılaştırmalı bir eseri olarak bu izlerin yansıtıcısı durumdadır. Söz varlığı çalışmaları; eserin yazarının üslubu, yazıldığı dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel unsurlarını taşıması sebebiyle dönemin değerlendirmesi açısından Türkoloji dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan yiyecek adları da sosyolojik durumu göz önüne sermede önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada ise; Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan *ekmek* söz varlığı tespit edilecektir. Nitekim ekmeğin Türk yemek kültürünün önemli bir ögesidir. *Ekmeğin*; sadece acıkmanın mutlak tamamlayıcı ögesi olmayıp ontolojik açıdan zenginliğin, kendine yetmenin de bir göstergesidir (Emre 2018: 38). İnsanoğlunun bilinen en eski ve en temel gıda maddesi olan ekmeğin; yaygın inanışa göre ateşin bulunuşunun ardından ilk insanların suda ıslatıp beklettiği buğday kırmada oluşan gözenekleri fark edip onu sıcak taş üzerinde pişirmesi sonucunda keşfedilmiştir (Kuter 2013: 41). Türk toplumunun temel besin kaynaklarının arasında üst konumlarda yer alan ekmeğin kültürümüzün bir parçası olmuştur. Temel besin kaynağı olmasının yanı sıra ekmeğin; edebiyatımıza, şarkılarımıza, türkülerimize, şiirlerimize ve deyimlerimize konu olmuştur. Hamza Zülfikar Türkiye Türkçesi'nde yer alan ekmeğin çeşitlerinden bahsettiği çalışmasında; *ekmeğin* kavramını içeren kalıplaşmış sözlerden bahsetmiştir (2012: 13-14). Zülfikar'ın tespit ettiği söz varlığının çoğunun *çalışma* ve *kazanç* kavram alanı içinde olduğu söylenebilir. Ekmeğin; içerik ve pişirme yöntemine bağlı olarak çeşitlik gösterdiği için söz varlığında da çeşitli şekillerde yer tutmaktadır. Bahaeddin Ögel, ekmeğin türlerini kullanılan un ve ekmeğin piştiği yer olmak üzere iki ana başlığa ayırmış ve alt başlıklar altında incelemiştir (1978: 34-54). Böylelikle ekmeğin, gerek hazırlama malzemeleri gerekse pişirme tekniği gibi farklı birleşimlerinin denenebilecek kadar uzun zamandır kültürümüzde yer aldığını söyleyebiliriz.

Ekmeğin hakkında araştırmacılar *beslenme*, *edebiyat*, *ekonomi*, *folklor*, *mühendislik*, *tarih*, *ziraat* gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Çalışmamızın temelini

oluşturan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki yemek kültürü, yiyecek adları gibi konular araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Hanifi Vural'ın "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Türk Yemek Kültürü Unsurları" başlıklı çalışmasında; *ekmek, yemek, yaşamsal dönem yemekleri, araç-gereç, yemek malzemesi, tatlandırıcılar, tahıllar, sıvı gıdalar, meyveler, sebzeler, hayvansal ürünler* ve *yemek eylemleri* olmak üzere 12 başlık altında sınıflandırmıştır ve ilgili kavram alanına ait sözcüklerin eserde geçtiği yer incelenmiştir. Derya Derin Paşaoğlu "Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Türklerde Yemek Kültürü" başlıklı çalışmasında; *sofra disiplini ve yemekli törenler, et ve etli gıdalar, süt ve ürünleri, sebze ve meyve, baharat, tahıl ve hamurlu gıdalar, içecekler, pişirme ve saklama yöntemleri, mutfak araç-gereçleri, yemek adları* olmak üzere 10 başlıkta incelemiş, sözcüklerin eserde sözcüklerin geçtiği yerleri vermiş ve bazı sözcükleri kültürel açıdan değerlendirmiştir. Aslıhan Dinçer "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Yemek Adları Üzerine" adlı çalışmasında; yemek kültürü hakkında bilgi vermiş ve eserde geçen üst terim konumundaki yemek adlarını Türkiye Türkçesinde, ağızlarda, tarihi ve yaşayan lehçelerde tanıklamaya çalışmıştır. Engin Çetin "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri" adlı çalışmasında öncelikle yiyecek-içecek kültürüne değinmiştir. Daha sonra tespit ettiği bu söz varlığını ağızlarda ve günümüz Türkçesinde tanımlayarak listelemiştir. Bu çalışma ile henüz müstakil olarak incelenmemiş olan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki *ekmek adları* incelenerek alana katkı sağlanmak istenmiştir. Tespit edilen *ekmek* söz varlığı; köken bilgisi sözlüklerinde, Türkçe Sözlük'te, Türk lehçelerinde, Anadolu ağızlarında tanıklanmaya çalışılacaktır. Sesbilgisel açıdan farklılık gösteren sözcükler incelenecek ve yapı bakımından sözcüklerin oluşum yollarına bakılacaktır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan *ekmek* adları; pişirme yöntemine, tüketim şekline, hazırlama yöntemine göre değerlendirilecektir. *Ekmek* kavram alanına ait söz varlığının Türkiye Türkçesinde, diğer Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında kullanılıp kullanılmadığına bakılacaktır. Bu çalışmada madde başları için; Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun 2018 baskı "Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin" çalışması kullanılmıştır. Madde başlarının altında Robert Dankoff ve James Kelly'in "Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk)" ve Besim Atalay'ın 2018 yılında yedinci baskısı yapılmış çalışması kullanılmıştır.

İnceleme

Bu başlık altında Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen *awruzı, böşgel, büskeç, çörek, çukmun, epek, epmek, etmek, kakurgan, kara itmek, katma yuvga, kewşek etmek, kömeç, köwşek etmek, közmen, kuyma, ötmek, sinçü, tokaç, üsbüri, yalaçı yuga, yalaçı yuvga, yarma yuvka, yuvka* sözcükleri incelenecektir. Aynı kavramı karşılayan ve fonetik değişiklikler sebebiyle Dîvânu Lugâti't-Türk'te farklı madde başlarında geçen *epek~epmek~etmek~ötmek; kewşek etmek~köwşek etmek, yalaçı yuvga~yalaçı yuvga* sözcükleri varyantlarıyla birlikte aynı madde içerisinde alınarak incelenmiştir.

1. Awruzı

Awruzı "buğday ve arpa ununu karıştırıp yapılan ekmek vb. karışık yiyecek" (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 75); *awruzı* "buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan ekmek, karışık" (Atalay I 2018: 145); *awruzı* "buğday ve arpa

ununun karıřtırılıp piřirilmesiyle olan yiyecek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 164). Clauson; *avrūzī* “karıřık yemek” olarak verdiđi sōzcūđū aynı anlamdaki Farsçadaki *afrūse* sōzcūđūnden geldiđini belirtmiřtir (1972: 15b).

2. Bōřgel

Bōřgel “Hakaniye lehçesinde yufka ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 210); *pūřkel* “yufka, pide gibi ince ekmek” (Atalay I 2018: 481); *bōřgēç* “yassı bir somun” (Dankoff ve Kelly I 1982: 340). Clauson; *bōřgēl* sōzcūđū için genel kullanımının *bitmūl* ve *boğrul* řeklinde olduđu ancak anlamsal bađlantısının *bōřgeç* veya *biři* olduđunu bu sebeple de sōzcūđūn yazım yanlıřı sonucunda bu řekle ulařmıř olabileceđini belirtmiřtir (1972: 381a).

3. Būskeç

Būsgeç “ekmek, somun” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 197); *bōřgeç* “çōrek” (Atalay I 2018: 126); *bōřgēç* “yassı bir somun” (Dankoff ve Kelly I 1982: 340). Clauson, *bōřgēç* řeklinde madde bařı olarak vermiřtir. Sōzcūđūn; *bōs-*ten tūrediđini belirtmiř ve *bōs-* eyleminin yansıma bir kōk olarak dōvūlerek dūzleřtirilmiř bir řeyle iliřkili olabileceđini belirtmiřtir (EDPT 1972: 373b). Dīvānu Lugāti’t-Tūrķ’te *bōs-*e bakıldıđında *bōs-* “dōvmek” anlamı verilmiřtir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 166).

4. Çōrek

Çōrek “yuvarlak ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 167); *çōrek* “çōrek” (Atalay I 2018: 388); *çōrek* “yassı ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 297). Clauson, *çōrek* “bir somun ekmek, etmek sōzcūđūnün daha sınırlısı” olarak vermiřtir (1972: 429a). Drevnetyursky’de *çōrek* “çōrek, pide” (1969: 155b) řeklinde geçmektedir. Rāsānen; *çōrek* “fırınlanmıř ekmek” sōzcūđūnün kōkeninin <çi *bōrek*’ten ileri gelmiř olabileceđini belirlemiřtir (1969: 118a). Tietze ise *çōrek* “yuvarlak ekmek” (2016: 264) řeklinde vermiřtir. Eren, sōzcūđūn Tūrķçe bir tūrev olduđu ancak kōkeninin bilinmediđini belirtilmiřtir (2020: 124a). Tarama Sōzlūđū’nde *çōrek* “deđirmi ekmek” (TaS. II 2019: 955) řeklinde geçmektedir.

Gūnūmūz Tūrķçesinde ve Anadolu ađızlarında sōzcūk yeni anlam kazanarak *çōrek* “az yađlı, bazen řekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur iři” (TS 2019: 566b), *çōreħ* “çōrek” (DS II 2019: 1292b) olarak kullanılmaktadır.

Tūrķ lehçelerinde; Az. *çōrek* “unla yapılan gıda ürünü” (ADİL I 2006: 498), Břk. *sūrek* “tandır ateřinde piřen ince ekmek, tandır ekmeđi” (Öřahin 2017: 545), Gag. *çōrek* “çōrek, bir ekmek tūrtū” (Baskakov 1991: 64), Kaz. *řōrek* “çōrek” (Bayniyazov ve Bayniyazova 2007: 193), Kum. *çōrek* “çōrek” (Pekacar 2011: 107), Tat. *çūrek* “ekmek” (Öner 2014: 96), Trkm. *çōrek* “ekmek” (Garrett vd 1996: 78) řeklinde kullanılmaktadır. Görūldūđū üzere *çōrek*; diđer Tūrķ lehçelerinde tarihī dōnemlerde kullanılan “ekmek” anlamını būyūk ōlçūde korumaktadır. Ancak sōzcūđūn Tūrkiye Tūrķçesindeki “hamur iři” anlamını Azerbaycan ve Tūrķmen Tūrķçesi sōzcūđūn bařına niteleyici bir sōzcūk ekleyerek Az. *yađlı çōrek* (Ercilasun vd. 1991: 138), Trkm. *yāđlı çōrek* (Ercilasun vd. 1991: 138) sōzcūk grubu řeklinde kullanılmaktadır.

5. Çukmın

Çukmun “buharda pişirilen, sindirimi kolay, kurabiye şeklinde bir tür ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 192); *çukmun* “kurabiye biçiminde yapılan bir ekmektir; çömlekte su buğusunda pişirilir” (Atalay I 2018: 444); *çukmîn* “kurabiye şeklinde su buharında pişirilen ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 334). Clauson; *çukmîn* sözcüğünün Çince'den geçtiğini, Çince'de *man* “buharda pişmiş köfte” şekliyle bulunabileceğini ve Karahanlı Türkçesinde “kek şeklinde buharda pişirilen bir somun” olarak kullanıldığını belirtmiştir (1972: 408b).

6. Etmek ~ Epek ~ Epmek ~ Ötmek

Günümüz Türkçesinde *ekmek* olarak yaşayan bu sözcük Dîvânu Lugâti't-Türk'te *etmek~epək~epmek~ötmek* olmak üzere dört farklı şekilde madde başı olarak geçtiğini görmekteyiz.

Etmek “ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 50); *etmek* “ekmek” (Atalay I 2018: 102); *etmek* “ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 133). Clauson, *etmek* ve *ötmek* sözcüklerini aynı madde başında vermiştir. Anlamlarının aynı olduğunu ancak *ötmek* sözcüğünün *etmek* sözcüğünden daha erken dönemde kullanılmış olabileceğini ön görmüştür (1970: 60a). Drevnetyursky'de *ötmek* “ekmek” olarak verilmiştir (1969: 393a). Räsänen; Uyurca, Orta Türkçe, Çağataycada *ötmek* “ekmek”, Türkçede *etmek* olarak kullanıldığını söylemiştir. Orta Türkçede *ötmek* kullanımının yanı sıra *itmek* kullanımının da olduğunu ayrıca belirtmiştir (1969: 376b). Ögel; eski Uygur metinlerinde, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde de *ötmek* şeklinin kullanıldığını belirtmiştir (1978: 36). Türkçe Sözlük'te madde başlarına bakıldığında günümüz Türkçesinde sözcüğün *ötmek* şeklinde yaşamadığını söyleyebiliriz. Ancak Anadolu ağzlarında *ötmek* “ekmek” (DS V 2019: 3360a) şeklinin yaşamaktadır.

Epek “çocuk dilinde ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 32); *ebek* “çocuk dilinde ekmeğin adı” (Atalay I 2018: 68); *epək* “bebek dilinde ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 109). Clauson; hapax olarak belirttiği *epək* sözcüğünü “çocukların ekmeğe verdiği ad” olarak tanımlamış, KMLk. ve Kzk.'de *epey/epi*, *ipi* şeklinde benzer çocuk sözcükleri olduğunu belirtmiştir (1972: 8b). Diğer Türk lehçelerine baktığımızda Bşk. *epək*, *epekey*, *epey* (Özşahin 2017: 142), Hak. *ipek* “ekmek” (Arıkoğlu 2005: 221), Hak. *îpek* “ekmek” (Arıkoğlu 2005: 231), KznT. *ipiy* “epək” (Öner 2015: 173), Tat. *ipi* “ekmek” (Öner 2014: 116) şeklinde kullanıldığını görüyoruz.

Epmek “Yağma, Toksı, bazı Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde ekmek (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 49); *epmek* “Yağma, Toksı, bazı Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde ekmek” (Atalay I 2018: 101); *epmek* “ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 132).

Clauson, madde başı olarak *epmek* şeklini vermiştir. Benzer şekilde *etmek* şeklinin de kullanıldığını ve günümüz dillerindeki *ekmek* sözcüğünün eski biçimi olduğunu ve yalnızca (?) GB Azerbaycan Türkçesinde *epmek/eppek* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (EDPT 1972: 12a). Drevnetyursky'de *epmek* “ekmek” olarak geçmektedir (1969: 175b). Derleme Sözlüğü'nde *epmek* sözcüğünün II. anlamı olarak “ekmek” verilmiştir (DS III 2019: 1762b). Tietze; *epmek* “ekmek” varyantının /m/'nin sebep olduğu dudaksızlaşma ile ilgili olabileceğini belirtir (2018: 623).

Ötmek “ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 169); *ötmek* “ekmek” (Atalay II 2018: 276); *ötmək* “ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 299).

Clauson; *etmek/ötmek* “ekmek” sözcüğünün kuzeybatı ve güneybatı gruplarında görülen *epmek* ve *ekmek* biçimlerinden daha eskisi olduğunu belirtmiştir. *Ekmek* biçimi içinse sözcüğün *ek-* ile bağlantısından kaynaklı ortaya çıkmış olabileceğini söylemiştir. Kâşgarlı'nın madde başında sözcüğü *-me:k* ile değil *-mek* şeklinde verdiğine dikkat çekmiştir. Kuzeydoğu dillerinde Karaycada Troki diyalektinde *ö-* (daha çok *ü-*); diğer KD, KM, KB ve GB dillerinde ise *e-* ya da *i-* (*é-?*) ile yaşadığını belirtmiştir (1972: 60a). Drevnetyursky'de *etmek* “ekmek” (1969: 188b) şeklinde geçmektedir. Tietze, *etmek* “pişmiş hamur gıdası” olarak anlamını vermiş ve *t > k* değişimini assimilationla açıklamıştır (2018: 659). Tarama Sözlüğü'nde *etmek* “ekmek” (TaS. III 2019: 1563) şeklinde verilmiştir. Anadolu ağızlarında ise *etmek* “ekmek” (DS III 2019: 1799b) şeklinde kullanılmaktadır.

Bşk. *ikmek* “ekmek” (Özşahin 2017: 248), Gag. *ekmek* “ekmek” (Baskakov 1991: 89), Kırg. *ekmek* “ekmek” (Yudahin 2011: 118), KznT. *ikmek* “ekmek” (Öner 2015: 167), Nog. *ötpék* “ekmek” (Baskakov 1963: 263), Özb. *eknok* (Yusuf 1993: 46), Tat. *ikmek* “ekmek”(Öner 2014: 116) örneklerinde görüldüğü üzere Türk lehçelerinde *ikmek~ekmek* kullanımı yayındır. Eski Türkçeye ait *ötmek* “ekmek” kullanımı ise Karaçay-Malkar Türkçesinde *ötmek* “ekmek” (Tavkul 2020: 289) şeklinde tanıklanmıştır.

7. Kakurğan

Kakurğan “yağla yoğrulan, fırın veya tandırda pişirilen ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 226); *kakurğan* “yağla yoğrulan bir ekmek hamurudur, fırında veya tandırda pişirilir” (Atalay I 2018: 518); *kağurgān* “tereyağı ile yoğrulmuş ve fırında pişirilmiş ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 381).

Clauson, *taşurğān* ve *kavurğān* arasında bulunduğu; ama *kağurğān* şeklinin daha olası bir alternatif olacağını söylemiş ve *kağur-* eyleminden türediğini belirtmiştir (1972: 613a). Clauson, *kağur-* eylemi için “tahıl ve benzeri şeyi kavurmak” anlamı vermiş ve eylemin yapısının **ka:ğ-*'in ettirgen biçimi olduğunu söylemiştir. Sözcüğün genel anlamda *pişirmek* ve *kavurmak* anlamı daha sonları kazandığını ve *kavur~kawur* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (EDPT 1972: 612a). Sözcük tabanı olan *kağur-* eylemine *-gAn* eylemden ad yapan ekin eklenmesiyle “kavrulan, pişirilen ekmek” *kakurğan* sözcüğü türetilmiştir.

8. Kara İtmek

Kara itmek “ekmek; et dağılıncaya kadar pişirilir ve içine un, yağ, şeker atılır; kaynatılarak karıştırılır; sonra alınır ve yenir” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 444); *kara etmek* “bir çeşit ekmektir ve et dağılına kadar kaynatılır, sonra üzerine un, yağ ve şeker konur, karıştırılarak kaynatılır, sonra yenir” (Atalay III 2018: 222); *kağara itmek* “bir tür ekmeğin adı; et dağılına kadar pişirilir, ardından un, tereyağı ve şeker ilave edilip kıvam alıncaya kadar kaynatılır, sonra yenir” (Dankoff ve Kelly II 1982: 265).

Azerbaycan Türkçesinde *kağara çörək* “kağabaşak unundan pişirilen çörək” (ADİL I 2006: 498) şeklinde tanımlanmış bir hamur işi türü söz varlığında bulunmaktadır. *Kara itmek* ve *kağara çörək* sözcüklerinin ikisi de sıfat tamlaması şeklinde aynı yapıda kurulmuştur. Divānu Lugāti't-Türk'te her ne kadar Kâşgarlı bu ekmek için kullanılan un türünü belirtmese de *kağara çörək* örneğinde görüldüğü gibi benzer mantıkla

rengindeki koyuluğa bakılarak adlandırılma yapıldığını düşünebiliriz. Bunun yanı sıra sözcüğün adlandırılmasında, ekmeğin içine katılan harçtan kaynaklı ekmekte meydana gelen renk değişimi de etkili olmuş olabilir.

9. Katma Yuvga

Katma yuvga “ekmek, yağda pişirilen ufalanmış ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 187); *katma yuga* “yağda pişirilen ufalanmış ekmektir” (Atalay I 2018: 433); *katma yuvga* “tereyağında pişirilmiş katlanmış ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 327).

Clauson, *katma yuvga* sözcük grubunu *katmā* madde başında vermiştir. *Katmā yuwgā* sözcük grubu için “ufalanmış ve erimiş yağda pişirilen ekmek” olarak tanım vermiştir (1972: 602a). *Katma* sözcüğü için Clauson “iki şeyi karıştırmak ve özellikle bir şeyi bir şeye eklemek” anlamını vermiştir (1972: 594b).

Türkiye Türkçesinde; *katma* “katmak işi; katılmış, eklenmiş, ulanmış” (TS 2019: 1353a) şeklinde kullanılmaktadır. Sözcüğün kökünü oluşturan *kat-* eylemi Türkçe Sözlük'te “bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini arttırmak için başka bir şey eklemek” (TS 2019: 1353b) açıklamasıyla verilmiştir. Anadolu ağızlarında *katma* “biçilmiş ekin, arpa, bağlamı” (DS IV 2019: 2685b) olarak geçmektedir. Yapı itibarıyla parçalanmaya meyilli olan yufkanın ufalanarak parçalanması sonucunda, bu parçalanmış yufkaların telef olmasına sebebiyet vermemek adına eldeki yufkaların birbirine katıştırılarak artık yufkaların değerlendirilmesi şeklinde yemeğin yapılmasından kaynaklı bu ismin verildiği düşünülebilir. Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *katma yuvga* kullanımı tespit edilememiştir. Ancak aynı eylem kökünden türemiş olan *kat-ık* sözcüğü de ağızlarda yemek adı yapmada kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında; *katıklı aş*, *katıklı çurba*, *katıklı çökelek*, *katıklı çurba*, *katıklı ekmek*, *katıklı pilav* (DS 2019: 2683b) gibi benzer şekilde kurulan yemek adları bulunmaktadır.

Türk lehçelerinde; Bşk. *kat-* “katlamak, üst üste koymak; yemeğe çorbaya yoğurt katıp karıştırmak” (Özşahin 2019: 336), Gag. *kat-* “katma, karıştırma, birleştirme” (Baskakov 1991: 138), Kırg. *kat-* “gizlemek, ilave etmek, katmak” (Yudahin 2011: 416), KznT. *kat-* “katmak, içine katıp karıştırmak” (Öner 2015: 276) şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak Türk lehçelerinde Dîvânu Lugâti't-Türk'te kullanıldığı gibi *katma yuvga* şeklinde lehçelerde sıfat tamlaması olarak türetilmiş kullanımını tespit edilememiştir.

10. Kewşek Etmek ~ Köwşek Etmek

Kewşek etmek “mayalanmış ve iyi pişmiş, şişmanlatıcı ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 469); *kewşek etmek* “iyi hamurdan yapılan ekmek” (Atalay I 2018: 479); *kewşek itmek* “iyi mayadan yapılan ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 357).

Clauson, *kewşek etmek* sözcük grubunu dudak ünsüzü /v/ ile yazarak *kewşek etmek* “iyi mayalanmış ekmek hamuru” şeklinde vermiştir (1972: 691b). Drevnetyursky'de *kewşek* madde başında açıklamalarda *kewşek etmek* şeklinde “yumuşak, tereyağlı yumurtalı ekmek” anlamıyla sözcük grubuna yer verilmiştir (1969: 304b).

Erol, *kevşe:*'ten türediğini belirtmiş ve asıl anlamının “gevşek, yumuşak” olduğunu belirtmiştir (2018: 676). Kâşgarlı, ekmeğin yumuşaklığını nitelemek için *kewşek*

sözcüğünü kullanmış olmalıdır. Eski Türkçede söz başı *k*-nin günümüz Türkiye Türkçesinde tonlularak *g*-ye değişmiştir. Söz içi çift dudak ünsüzü olan *-w-* ses değişmesine uğramış ve *-v-* diş-dudak ünsüzüne değişmiştir.

Köwşek etmek “hamurunda iyi maya bulunan ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 209); *küwşek etmek* “iyi hamurdan yapılan ekmek” (Atalay I 2018: 479); *küwşek etmek* “iyi mayadan yapılan ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 357). *Kevşek* sözcüğü, ilk ünlüsünün *e > ü* şeklinde gerileyici benzeşme yoluyla değişmesi sonucu olarak *küwşek* şeklini almıştır.

Türk lehçelerine bakıldığında Bşk. *köpşek* “yumuşak, cıvık, gevşek” (Özşahin 2019: 297), KznT. *köpşek* “sarkık, gevşek, pörsük” (Öner 2015: 228), Kırg. *köpşök* “gevşek” (Yudahin 2011: 506) örneklerinde görüldüğü üzere sözcüğün yuvarlak ünlü biçiminin yaygın olduğunu görüyoruz.

11. Kömeç

Kömeç “küle gömülen yuvarlak ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 154); *kömeç* “küle gömülerek pişirilen çörek” (Atalay I 2018: 360); *kömeç* “yassı ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 279).

Clauson; *kömeç* (*gömmec*) madde başı olarak vermiş ve “pişirmek için küllere gömülen yiyecek, sıcak küllere gömülü yuvarlak somun” biçiminde açıklamıştır (1972: 722a). Drevnetyursky’de *kömec* “sıcak külden pişirilen çörek” (1969: 314b) şeklinde geçmektedir. Tietze, *gömeç~gümeç~kümeç~kömeç* “kül poğaçası, kül ekmeği” (2018: 393) olmak üzere dört biçimi vermiştir. Ögel, Farsçaya *kumac* veya *kömeç* şeklinde girdiğini ancak Farsça *kumac* sözcüğünün bazlama anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1978: 51). Marcel Erdal, *kömeç* sözcüğünü “sıcak küllere gömülmüş yuvarlak bir somun” olarak açıklamış ve *kömeç* < *köm-* “göm-” *-meç* şeklinde açıklamıştır *-maç* ekinin yiyecek adlarına eklendiğini belirtmiştir (1991: 319).

Anadolu ağızlarında sözcük; *kömeç* “iki sac arasında ya da külden pişirilen mayasız ekmek” (DS IV 2019: 2957b) şekliyle eski Türkçedeki biçimini ve anlamını koruyarak yaşamaktadır.

Türk lehçelerine bakıldığında fonetik değişmeler haricinde sözcüğün anlamında büyük değişiklikler olmadığını görüyoruz. Bşk. *kümes* “yağ, süt ve yumurta ile yapılan ekmek” (Özşahin 2017: 307), Kırg. *kömöç* “külden pişirilen çörek” (Yudahin 2011: 501); Kklp. *kömeş* “külden pişmiş ekmek” (Baskakov 1958: 334), KznT. *kümeç* “yağ ve yumurta ile hazırlanan, hamurdan çeşitli şekillerde pişirilen yiyecek” (Öner 2015: 238), Tat. *kümeç* “çörek” (Öner 2014: 96), Trkm. *kömeç* “içine kıyma veya kıkırdak konularak pişirilen çörek, yağlı gömme çörek” (ETDES 2020: 203).

12. Közmen

Közmen “közde pişirilen ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 193); *közmen* “közde pişirilen ekmek, közleme” (Atalay I 2018: 444); *közmen* “sıcak külden pişirilen ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 334).

Clauson, *közmen* madde başında “sıcak kül içinde pişen ekmek” olarak tanımlamıştır (1972: 761b). Drevnetyursky’de *közmen* madde başında “is içinde

gömülü pide, çörek” anlamıyla verilmiştir (1969: 321a). Clauson, 1962’de yapmış olduğu *Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler* çalışmasında, *-mAn* ekinin işlevinin belli olmadığını belirtmiş ve sözcüğü *kōz* “kor” + *men* “közde pişmiş ekmek” şeklinde çözümlenmiştir. İşlek olmayan bu *-mAn* ekinin sonraki dönemlerde Farsça kökenli ve “benzer” anlamı yükleyen *-mand* ekinin ikinci şekli olduğunu söylemiştir (Clauson 2007: 190). Marcel Erdal, *tu-man* “sis, duman”, *teğir-men* “değirmen”, **ya-man* “kötü”, *şış-man*, *talaş-man* “tartışmacı insan”, *köç-men* “göçmen”, *kö-men* “sihirbazlık, sihir” örneklerini vermiş ve sözcüğün eylemden ad yapan işlevine dikkat çekmiştir (1991: 73-74). Tekin, *+mAn* ekinin *ataman tarkan* (BK G14) örneğinde görüldüğü üzere küçültme görevli sıfatlar türettiğini belirtmiştir (2003: 84). Ekin hem ad soylu hem de eylem soylu sözcüklere eklenmesinden dolayı biçimbiriminin iki farklı görevi vardır diyebiliriz. Dîvânu Lugâtî't-Türk'te *kōz* isim tabanına + *men* şeklinde eklenerek sözcüğü oluşturmuştur.

13. Kuyma

Kuyma “hamurun kadayıf hamuru gibi inceltildiği, tenceredeki yağa konulduğu pişine kadar orada inceltildiği ve piştikten sonra da üzerine şeker atılıp yendiği bir çeşit yağlı ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 420); *kuyma* “bir çeşit yağlı ekmektir. Hamur, kadayıf hamuru gibi ince kesilir; tencerede kaynamakta olan yağa olan yağa atılır, karıştırılır, üzerine şeker dökülerek yenir” (Atalay III 2018: 173); *kuyma* “bir tür tereyağlı ekmeğin adı” (Dankoff ve Kelly II 1982: 239).

Clauson, *kuymā* “tereyağ ile yapılan bir tür kekin adı” olarak vermiş ve *kuymak* “tereyağı ile pişirilmiş bir çorba” ile ilişkili olabileceğini söylemiştir (1972: 677b). Drevnetyursky’de *kuyma* “yağ ve şekerle yapılan ekmek” (1969: 464b) şeklinde geçmektedir. Clauson, *kuḍ-* “sıvı bir nesneyi dökmek” olarak vermiş ve *tök-* ile eş anlamlı sayılabileceği söylemiştir. Ancak *kuḍ-*’ın *tök-*’e göre daha kısıtlı kullanımının olduğunu ve “metal nesnelere dökmek, döküm yapmak” anlamında kullanıldığını söylemiştir (1952: 596a).

Anadolu ağızlarında *kuyma* “ıspanak ve bulgura un katılarak pişirilen bir çeşit yemek” (DS IV 2019: 3020b) şeklinde geçmektedir. Görüldüğü üzere Karahanlı döneminde tatlı olan yiyecek, Anadolu ağızlarında bu özelliğini yitirmiş ve tuzlu bir yiyecek olarak tüketilmeye başlamıştır.

14. Sinçü

Sinçü “kalınlığı yufka ile pide arasında olan bir tür ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 180); *sinçü* “somunla yufka arası bir çeşit ekmek, pide” (Atalay I 2018: 417); *sinçu* “yufkadan daha büyük somundan daha küçük bir ekmek türü” (Dankoff ve Kelly I 1982: 317).

Clauson, *sinçü* “yufka ve somun arası bir ekmek” olarak vermiş ve Çince den alıntı olabileceğini söylemiştir (1972: 835b). Drevnetyursky’de *sinçü* “özel çeşit ekmek” (1969: 500a) olarak verilmiştir.

15. Tokaç

Tokaç “yuvarlak ve yassı ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 153); *tokuç* “çörek; tok er sözcüğünden alındığını ve tok adam anlamına geldiğini; çörek insanı

doyurduğu için böyle denilmiştir” (Atalay I 2018: 358); *tokaç* “yassı ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 278).

Kâşgarlı, *tokaç* sözcüğü için tok adam anlamındaki *tok+er* sözcüğünden geldiğini ve “o ekmek, onu doyurur” şeklinde iki ayrı sözcüğün birleşiminden oluşmuştur, demiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 153). Clauson; Kâşgarlı’nın bu sözcüğü *tok* köküyle ilişkilendirmesinin doğru olabileceğini belirtmiş ve *tokaç* “somun veya kek” sözcüğünü *tok-* “tokmak, yıkamayı dövmede kullanılan şey” anlamlarındaki *tokı-*’dan türetildiği ve sözcüğün anlamının değişmiş olabileceğini söylemiştir (1972: 467a).

Türk lehçeleri arasında *tokaç* sözcüğü Kırgız Türkçesinde *tokoç* “ekmek” (Yudahin 2011: 743) şeklinde fonetik değişikliğe uğramış şekliyle yaşamaktadır.

16. Üsbüri

Üsbüri “doğranarak yağa atılan ve içinde şeker konan tandır ekmeği” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 73); *usbarı* “tereyağı ve şeker ekleyerek küller içinde pişmiş ekmek” (Dankoff ve Kelly I 1982: 161). Clauson, *usbarı* “içine yağ ve şeker konularak küldede pişirilmiş ekmek” şeklinde vermiştir (1972: 241b).

Atalay, bu sözcüğün okunuşuna metinde yer vermemiş olup dizin kısmında yalnızca *esberi* “külde pişirilen bir çeşit ekmek” şeklinde tanımlamıştır. Metne bakıldığında ise Atalay, madde başını boş bırakmış yalnızca “külde pişirilir yağ içine doğranan ekmektir, üzerine şeker dökülür” şeklinde tanım vermiştir. Atalay, Brockelmann’ın *esberi* şeklinde okuduğunu ve yanına soru işareti koymasından dolayı madde başında kendi okuduğu şekline yer vermek istemediğini belirtmiştir. *Aşbörek* sözcüğüyle ilişkili olduğunu belirtmiş Başkurlarda Tobullardaki *döşpörü* “döş etlerinden yapılan yemek” sözcüğünden hareketle sözcüğün *aspörü* olma olasılığının yüksek olduğunu eklemiştir (Atalay I 2018: 141). Ercilasun ve Akkoyunlu dipnotta sözcüğün yapısını *üs* “yağ” + *büri* “börek” olarak iki ayrı sözcüğün birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir (2018: 73).

17. Yalaçı Yuga ~ Yalaçı Yuvga

Dîvânü Lugâti’t-Türk’te *yalaçı yuga* ve *yalaçı yuvga* şeklinde iki farklı kullanım mevcuttur. Bu iki kullanım tek maddede birleştirilerek incelenecektir. Sıfat tamlaması şeklinde oluşmuş bu sözcüğün nitelenen adından kaynaklı ikili bir kullanım söz konusudur. Tekrara düşmemek adına *yuvga* başlığı altında incelenecek sözcüğe bu başlık altında yer verilmemiştir.

Yalaçı yuga “yufka ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 358); *yalaçı yuğa* “bir çeşit katmerli ekmek bu ekmeğin kendisine dokunulur dokunulmaz kırılıvermesi yüzünden verilmiştir. Pişiriciye bunu sen kırdın diye ithamda bulunabilir” (Atalay III 2018: 35); *yalācı yuğa* “yufka ekmek; ufak tefek dokunuşla inceliğinden dolayı parçalanır ve insanlar bu yüzden fırıncıyı kırmakla suçlar” (Dankoff ve Kelly II 1982: 159).

Kâşgarlı, *yala* “bir şey konusunda töhmette bırakmak” + *çı yuğa* şeklinde vermiştir. Yufkaya bir şey olursa inceliğinden kaynaklı dağılacığını ve bunun sonucunda da aşçıya “onu sen kırdın” denilir şeklinde bir anekdotla aktarmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 358).

Yalaçı yuvga “bir çeşit yufka; kolay dağılıp parçalandığı için *yala+çı yuvga* şeklinde ad bulunduğunu söyler” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 363); *yalāçı yuvga* “en ufak bir dokunuşla parçalanana ekmek” (Dankoff ve Kelly II 1982: 165). Bu madde başı Besim Atalay’da bulunmamaktadır. Ercilasun-Akkoyunlu ve Dankoff-Kelly’de sözcüğün bulunduğu madde başına bakıldığında *yalaçı yuğa* (Atalay III, 2018: 35) olarak geçtiği görülmüştür. Drevnetyursky’de ise *yalaçı* madde başının ikinci anlamı olarak verilmiş ve açıklama kısmında *yalaçı yuvga* “bir çeşit gözleme” (1969: 227) olarak açıklanmıştır.

Clauson, *yalgān* “dürüst olmayan, yalan, yalancı” olarak verdiği sözcüğün **yal-* köküne dayandırmıştır (1972: 926). Türkçe Sözlük’te “yalan söylemeyi huy edinmiş kimse; gerçek olmayan, gerçeğe benzetilmiş” anlamları verilmiştir. Sözlüğe bakıldığında *yalancı dolma* maddesinde tarihi dönemde olduğu gibi yemek adı oluşturmada kullanıldığı tespit edilmiştir (2019: 2511a). Ancak *yalancı yuvga* gibi bir kullanım Türkiye Türkçesi için tespit edilememiştir.

Türk lehçelerinde; Az. *yalan* “aldatmak amacıyla söylenen asılsız söz” (2006: 513), Bşk. *yalğan* “yalan, yanlış, hatalı” (Özşahin 2019: 689), Kmlk. *calğan* “yalan, boş, fani” (Tavkul 2020: 119), Kırg. *calgan* “yalan, gerçek ve doğru olmayan” (Yudahin 2011: 168), Kum. *yalğan* “yalan” (Pekacar 2011: 379), KznT. *yalğan* “yalan, yanlış, hatalı” (Öner 2015: 550), Tat. *yalgan* “yalan” (Ehmetyanov vd. 2014: 342), Trkm. *yalğan* “yalan” (Kenesbayoğlu 1984: 88), YUyg. *yalğan* “yalan” (Necip 2013: 456) şeklinde kullanılmaktadır. Sözcük grubunun niteleyici ögesi lehçelerde kullanılmaktayken *yalançı yuvga* şeklinde iki bir kullanım tespit edilememiştir. Bunu *yuvga* sözcüğünün diğer Türk lehçelerinde “ekmek” anlamında kullanılmamasıyla açıklayabiliriz.

18. Yarma Yuvka

Yarma yuvka “bir çeşit yufka” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 362); *yarma yuğa* “bir çeşit katmer” (Atalay III 2018: 34); *yarma yuvga* “bir çeşit katlatmış ekmek” (Dankoff ve Kelly II 1982: 165).

Clauson, *yarmā* madde başının içinde *yarmā yūğā ~ yarmā yūwğā (?)* “bir çeşit puf böreği” (1972: 969a). Drevnetyursky’de *yarma* madde başının II. anlamı olarak verip açıklama kısmında *yarma yuvga* “puf böreği” (1969: 242b) olarak açıklanmıştır.

Günümüz Türkçesinde *yarma* kullanımı tespit edilememiştir. Ancak Anadolu ağızlarında *yarma* sözcüğünün “buğday, arpa, mısır, bezelye vb.’nin iri çekilmiş, dövmesi”, “hayvanlar için arpa, buğday, mısır vb. tahıldan dövülerek yapılmış yem” (DS VI 2019: 4189a) gibi farklı anlamlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere *yarma* sözcüğü Eski Türkçedeki *katmer*, *yufka*, *ekmek* gibi anlamlarını kaybetmiş yeni anlamlar kazanmıştır.

Türk lehçelerinde; Alt. *carma* “yarma, kırılan arpa” (Naskali ve Duranlı 2019: 58), Az. *yarma* “buğday yarması” (ADİL IV: 544), Gag. *yarma* “yarma, dövülmüş buğday (Baskakov 1991: 258), Kırg. *yarma* “öğütülmüş arpadan veya buğdaydan yapılan çorba” (Yudahin 2011: 182), Kklp. *yarma* “yarma, bulgur” (Öner 2015: 561), Kum. *yarma* “yarma, bulgur” (Pekacar 2011: 386), YUyg. *yarma* “yarma, bulgur” (Necip 2013: 460) şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

Azerbaycan Türkçesinin İzahlı Lugati'nin *yarma* madde başında ‘‘yarmadan pişirilmiş yulaf lapalı ekmek’’ şeklinde anlam verilmiş ve Azerbaycan Türkçesinde yarmanın ekmek yapımında kullanıldığı görülmüştür.

19. Yuvka

Yuvka ‘‘yufka ekmek’’ (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 359); *yupka* ‘‘yufka’’ (Atalay III 2018: 34); *yuvka* ‘‘ince ekmek’’ (Dankoff ve Kelly II 1982: 164).

Clauson, *yuvka* şeklinde madde başı vermiş ve ‘‘ince pişirilen somun’’ olarak tanımlamıştır (1972: 874b). Drevnetyursky’de *yuvga* ‘‘katmerli yaprak yaprak pide’’ (1969: 282b) şeklinde verilmiştir. gel, ekmek ile yufkanın Türk kültür tarihinde birbirinden ayrılmayan iki önemli şey olduğunu ve ekmeğin somun veya yufka şeklinde olduğunu belirtmiştir (1978: 37).

Rsnen, sözcüğün kökünü **yub* olarak alıp *-ka* ekiyle türetilmiş olduğunu belirtir. Kktrkede *yupka* ‘‘ince’’, Kutadgu Bilig’de *yupka* ‘‘küçük, nemsiz’’, Orta Trkede *yupka* ‘‘hafif’’, Trkede *yufka* olarak kullanıldığından bahsetmiştir (1969: 209b).

Günümüz Türkçesinde *yufka* ‘‘oklava ile açılan, ince, yuvarlak hamur yaprağı; sacda pişen bir tür ekmek’’ (TS 2019: 2613a) olarak kullanılan sözcüğün tarihi dönemdeki anlamını koruduğunu görmekteyiz. Anadolu ağızlarında ise *yufga~yufga~yufha~yuga~yuha~yuha~yuka* ‘‘ince açılmış hamurdan yapılan sac ekmeği’’ (DS VI 2019: 4313a) varyantları bulunan sözcüğün tarihi dönemdeki biçimine oldukça benzer şekilde yaşamaktadır.

Türk lehçelerine bakıldığında sözcüğün Alt. *cuka* ‘‘ince kumaş’’ (Naskali ve Duranlı 2019: 69), Gag. *yufka* ‘‘yufka, zayıf, halsiz’’ (Baskakov 1991: 261), KMLk. *cuka* ‘‘ince, seyrek’’ (Tavkul 2020: 135), Kırg. *cuka* ‘‘kalın olmayan, ince’’ (Yudahin 2011: 231), Kklp. *cuka* ‘‘ince’’ (Baskakov 1958: 260), Kaz. *juka* (Bayniyazov ve Bayniyazova 2007: 416), KznT. *yuka* ‘‘ince’’ 590, Tat. *yuka* ‘‘ince’’ (ner 2014: 351), Trkm. *yuka* ‘‘ince’’ (Garrett vd. 1996: 69) neklerinde görüldüğü üzere ekmek anlamını kaybedip ince anlamının yaşadığını görmekteyiz. Yalnızca Azerbaycan Türkçesinde sözcüğün ilk anlamı olarak *yuha* ‘‘ince şekilde yayılarak demirden sacda pişirilen ekmek’’ tanıklanmıştır (ADİL IV 2006: 619). Kazakçada ise *juka* niteleme görevinde kullanılarak sıfat grubu oluşturmuş ve *juka lavaş* ‘‘yufka ekmek’’ (Bayniyazov ve Bayniyazova 2007: 794) olarak *ekmek* adını karşılamıştır.

Sonuç

On birinci yüzyılda yazılan Dvnu Lugti’t-Türk Türk kültürünün genel özellikleri yansıtması açısından önemli bir eserdir. Önceleri göçebe olan Türk toplumunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte beslenme şekillerinde de birtakım farklılıklar oluşmuştur. Gebeliğin gerektirdiği şekilde hayvancılıkla uğraşan Türkler, yerleşik yaşama geçmenin sonucu olarak tarımla daha fazla i ie olmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda hububata dayalı beslenme de yaygın şekilde var olmaya başlamıştır. Bu çalışmada yalnızca *ekmek* adlarından bahsedilmiş olmasına karşın çalışmanın hazırlanış süresince Dvnu Lugti’t-Türk’te bunun yansıları görülmüştür.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *ekmek* kavram alanına ait 24 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen söz varlığı içinde *awruzı, böşgel, büskeç çukmın, üsbüri* sözcükleri Türkiye Türkçesi ve ağızlarında, diğer Türk lehçelerinde tanıklanamamıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen ekmek adlarından *büşkeç, kagurgan, kömeç, közmen, kuyma, tokaç* sözcüklerinin yapım eki ile türetildiği tespit edilmiştir. *Közmen* hariç diğer altı sözcük eylemden ad yapma ekiyle türetilmiştir. *Közmen* ise addan ad yapan ek ile türetilmiştir.

Kara itmek, katma yuvga, kewşek etmek~köwşek etmek, yalaçı yuvga~yalaçı yuga, yarma yuvka olmak üzere bu sekiz ekmek adı sözcük grubu şeklinde oluşturulmuştur. Sözcük grupların tamamı sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuştur.

Sözcüklerden yalnızca *üsbüri* < *üs* + *büri* olmak üzere birleşik sözcük olarak oluşmuştur.

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ekmek adlarından *yuvka*, *v > f* ses değişimiyle birlikte anlam değişikliğine uğramadan *yufka* olarak Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. *Çörek* “ekmek” anlamını Türkiye Türkçesinde kaybetmiş ve günümüzde “hamur işi türü” (TS 2019: 566b) olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Anadolu ağızlarında da *çörek* “ekmek” anlamını kaybetmiş ve “bir hamur işi türü” (DS II 2019: 1292b) olarak kullanılmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te sözcük grubu olarak oluşturulmuş bazı sözcükler Anadolu ağızlarında ayrı ayrı kullanımda olsa da bir araya gelerek ekmek adı oluşturmada kullanılmamıştır. *Katma yuvga* şeklinde yer alan sözcük Anadolu ağızlarında iki ayrı sözcük olarak yaşamaktadır. Ancak bu iki sözcüğün bir araya gelerek ekmek adı türettiği örneğine rastlanamamıştır. Bu sözcük grubunun niteleyici durumunda olan sözcüğünün kökü olan *kat-* eylemi ile Anadolu ağızlarında *katıklı aş, katıklı çurba, katıklı ekmek* gibi benzer sözcükler türetilmişse de bu yapının ekmek adı oluşturmada kullanımı tespit edilememiştir. Anadolu ağızlarında *yardma* ve *yuvka* olarak ayrı ayrı kullanımı olan bu sözcüklerin de bir araya gelerek ekmek adı oluşturduğu tespit edilememiştir.

Türkiye Türkçesinde *ekmek* anlamına gelen ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te 3 farklı varyantı bulunan *etmek~epmek~ötmek* sözcükleri; Anadolu ağızlarında da *etmek~epmek~ötmek* olmak üzere aynı varyantlarla kullanılmaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te *kömeç* “küle gömülen yuvarlak ekmek” olarak yer alan bu sözcük Anadolu ağızlarında da *kömeç* “iki sac arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek” şeklinde aynı şekilde kullanılmaktadır. Aradan 10 yüzyıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen pişiriliş yöntemine varanla aynı sözcüğün kullanılıyor oluşu kültür aktarımına örnektir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *kuyma* “hamurun kadayıf hamuru gibi inceltildiği, tenceredeki yağa konulduğu pişine kadar orada inceltildiği ve pişikten sonra da üzerine şeker atılıp yendiği bir çeşit yağlı ekmek” olarak geçen bu sözcük Anadolu ağızlarında ıspanak ve bulgurla yapılan bir yemek halini almıştır. Tarihî dönemlerde tatlı olan bir yiyeceği karşılayan bu sözcük günümüzde tuzlu bir yiyeceği karşılar hale gelmiştir.

Türkiye Türkçesi ve ağızlarına oranla diğerk Türk lehçelerinde; Divanü Lûgat-it Türk ile aynı kullanım alanına sahip olan sözcüklerin daha fazla yer tutuğu tespit edilmiştir. Fonetik değışmelere bağlı olarak KT *çörek* > Bşk. *sürek*; KT. *epek* > Hak. *ipek*; KT. *kewşek* > Bşk. *köpşek*, KznT. *köpşek*, Kırg. *köpşök*; KT. *kömeç* > Bşk. *kümes*, Kırg. *kömöç*, Kklp. *kömeş*, KznT. *kümeç*, Tat. *kümeç*; KT. *tokaç* > Kırg. *tokoç* örneklerinde görüldüğü üzere anlamsal olarak farklılık içermeyen fonetik değışmeler mevcuttur.

Divanü Lûgat-it Türk'teki *çörek* sözcüğü; Türkiye Türkçesi ve ağızlarında anlam değışikliğine uğramasına rağmen diğerk Türk lehçelerinde “ekmek” anlamında kullanılmaktadır. Türk lehçelerinde *ekmek* kavramının genellikle *ikmek-ekmek* sözcükleriyle karşılandığı tespit edilmiştir. Özbekçede yuvarlaklaşmaya bağlı olarak *ekmok* kullanımı tespit edilmiştir. Eski Türkçeye ait *ötmek* “ekmek” kullanımı Karaçay-Malkar Türkçesinde tanıklanmıştır.

Türkiye Türkçesinde, Anadolu ağızlarında ve diğerk Türk lehçelerinde *kewşek etmek-köwşek etmek* kullanımı tespit edilememiştir. Ancak Türkiye Türkçesinden farklı olarak diğerk Türk lehçelerinde *kewşek*, Divanü Lûgat-it Türk'te olduğu gibi “yumuşak” anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *gevşek* “sıkı olmayan, gevşemiş olan” (2019: 938b) anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *yuvganın* temel anlamı olan “ekmek” yaygın olarak kullanılırken diğerk Türk lehçelerinde ilk anlam olarak “ince” kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ve ağızlarda da tahıl ürünü karşılığında kullanılan *yarma* sözcüğü diğerk Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Yalnızca Azerbaycan Türkçesinde “yarmadan pişirilmiş yulaf lapalı ekmek” şeklinde tıpkı Divanü Lûgat-it Türk'te olduğu gibi ekmek yapımında kullanıldığı vurgulanmıştır.

Türkçe Sözlük'te benzer yapıda kurulmuş *yalancı dolma* yer alırken *yalancı yuvga* gibi bir kullanım tespit edilememiştir. Bu durum diğerk Türk lehçelerinde de benzer şekildedir. *Yalan/yalancı* sözcüğü lehçelerde de yaşamaktayken *yalancı yuvga* şeklinde ekmek anlamına gelen sözcük grubu bulunmamaktadır. Bu durumu *yuvga* sözcüğünün diğerk Türk lehçelerinde “ekmek” anlamında kullanılmamasıyla açıklayabiliriz.

Kâşgarlı, ekmeğin nasıl pişirildiğinden de bahsetmiştir. Eserdeki söz varlığından hareketle *ekmek*; *tandır*, *kül*, *sac*, *su buharı*, *yağ* gibi farklı pişirme yöntemleri kullanılarak pişirildiğı tespit edilmiştir. *Er etme.k yapısa.di* “adam ekmeği (tandıra yapıştırma) istedi” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 475). Bu tanıklı cümleden hareketle 11. yüzyılda mutfakta yalnızca kadınların olmadığını erkeklerinde ekmek yaptığını söyleyebiliriz. Günümüzde de yere açılan çukurun etrafına, yuvarlak hale getirilen açılmış hamurun yapıştırılıp pişirilmesiyle kullanılan tandırın 11. yüzyılda da aynı şekilde kullanıldığını görüyoruz.

Er ötme.k-etme.k sirke.ke mandı “ekmeği sirkeye bandı ve katık etti” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 242); *ol etme.kke yāđ sürtti* “o, ekmeğe yağ sürdü” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 524), *kuyma* “piştikten sonra üzerine şeker atılıp yenir” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 420) gibi örneklerde görüldüğü üzere Kâşgarlı; ekmeklerin tarifini yapmanın yanı sıra ekmeği nasıl tüketildiğine dair de ipuçları vermiştir.

Arpa ve buğday unu gibi farklı türde unların birlikte ya da ayrı kullanıldığına dair örnek vermiştir. *Awruzı*, arpa ve buğday ununun birlikte kullanıldığı bir ekmek türüdür. *Katma yuvga ve yarma yuğa* türlerine ise Kâşgarlı eserinde un türünü belirtmemiştir, ancak günümüz bağlamında düşünürsek *buğday*, *arpa*, *mısır* unlarından bu ekmeklerin yapılabileceğini söyleyebiliriz.

Ekmek adlarının verilisinde; pişiriliş şekline, pişirildiği yere ve şekline göre ad verilmiştir. Pişirilmesine göre; közde yapılan ekmeğe *közmen*, kavru olarak yapılan ekmeğe *kakurgan* adı verilmiştir. Küle gömülerek yapılması sebebiyle *kömeç adı verilmiştir*. Biçim açısından inceliği sebebiyle de *yuvga* adı verilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te ekmeğin; farklı hazırlama ve pişirme yöntemleri, kullanılan farklı tarifleri, biçimsel açıdan farklı yapılmış farklı şekilleri bize 11. yüzyılda yaşamış atalarımızın damak tatlarının zenginliğini, kültürel çeşitliliği göstermektedir.

Kısaltmalar

ADİL	<i>Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati</i>	KKİp.	Karakalpak Türkçesi
Alt.	Altay Türkçesi	KT.	Karahanlı Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi	Kum.	Kumuk Türkçesi
Bşk.	Başkurt Türkçesi	KznT.	Kazan-Tatar Türkçesi
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>	Nog.	Nogay Türkçesi
EDPT	<i>An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish</i>	Özb.	Özbek Türkçesi
ETDES	<i>Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü</i>	TaS.	<i>Tarama Sözlüğü</i>
ETü.	Eski Türkçe	Tat.	Tatar Türkçesi
Gag.	Gagavuz Türkçesi	Trkm.	Türkmen Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi	TS	<i>Türkçe Sözlük</i>
Kaz.	Kazak Türkçesi	TT	Türkiye Türkçesi
KMlk.	Karaçay-Malkar Türkçesi	vb.	ve benzeri
Kırg.	Kırgız Türkçesi	YUyg.	Yeni Uygurca

Kaynakça

- ARIKOĞLU, Ekrem (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ.
- ATALAY, Besim (2018). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk Çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATALAY, Besim (2018). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*. (2006). Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1958). *Karakalpaksko-Russkiy Slovar'-Karakalpakşa-Ruşşa Sözlük*. Moskova.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1963). *Nogajsko-Russkij Slovar'*. Moskova.
- BASKAKOV, Nikolay Aleksandroviç (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. (Akt.: İsmail Kaynak ve Abdül Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BAYNİYAZOV, Ayabek; BAYNİYAZOVA, Janar (2007). *Türükçe-Kazakşa Sözdik*. Almatı.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University.
- CLAUSON, Sir Gerard (2007). "Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler" (Çev. Uluhan Özalın). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 185-196.
- DANKOFF, Robert; KELLY, James (1982). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) I-II-III*. Cambridge: Harvard University.

- EHMETKANOV, Rifkat vd. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük* (Çev. Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EMRE, İsmet (2018). "Ekmek Ekmek". *TÜRKTÖB Dergisi*, 26: 38-39.
- ERCİLASAN, Ahmet Bican vd. (1991). *Karşılaştırılmalık Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ERCİLASAN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon, Vol 1*. Wiesbaden.
- EREN, Hasan (2020). *Eren Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. (Haz. Şükür Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EROL, Hülya Arslan (2018). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GARRETT, Jonathan; LASTOWKA, Greg (1996). *Turkmen-English dictionary: a SPA project of Peace Corps Turkmenistan*.
- KENESBAYOĞLU, İ.K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. (Ter. Nuri Yüce, Saadet Pınar, Hasan Oraltay). İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Yayını: 8.
- KUTER, Murat (2013). "Ekmek Tarihi". *TSE Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*, 615: 41-45.
- NADALYAEV, Vladimir Mikhaylovich vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Izdat.
- NASKALİ, Emine Gürsoy; Muvaffak Duranlı (2019). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- NECİP, Emir Necipoviç (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖNER, Mustafa (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖNER, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZSAHİN, Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- PEKACAR, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türkisprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RÄSÄNEN, Martti; KECSKEMÉTI, István (1971). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türkisprachen II Wortregeister*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SHAKHMAEV, Sergev (1994). *Tatar-English/English-Tatar Dictionary*. New York: Hippocrene.
- TAVKUL, Ufuk (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TIETZE, Andreas (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (A-L)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TIETZE, Andreas (2017). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (M-N)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TIETZE, Andreas (2018). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (O-R)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TÜRK DİL KURUMU (2019). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TÜRK DİL KURUMU (2019). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TÜRK DİL KURUMU (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YUDAHİN, Konstantin Kuzmiç (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- YUSUF, Berdak (1993). *Turkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Turkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Toshkent: O'zbekistan Nashriyoti.
- ZÜLFİKAR, Hamza (2012). "Anlamları, Deyimleri ve Çeşitleriyle Ekmek". *Türk Dili*, C.III, (728), 12-17.